

BİR TANZİMAT BÜROKRATININ PORTRESİ: KRİKOR AĞATON EFENDİ (1823- 1868)

Mahmut Akpınar*

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, değişim ve gelişim için dış dünya ile irtibat kurup yoğun bir reform sürecine girişle birlikte devlet dairelerin kapısı toplumun bir parçası olarak gayrimüslimlere de açılmıştır. Osmanlı çatısı altındaki Ermeniler de bu adım doğrultusunda devletin en alt kademelerinden hemen hemen en üstüne varacak şekilde bürokratik kadrolarda kendilerine yer bulmaya başlamışlardır. Bunlardan biri de imparatorluğun nazır unvanına sahip ilk gayrimüslim olan Krikor Ağaton Efendi'dir. Her ne kadar gecikmiş bir karar da olsa, oldukça mühim bir adımdır. Bürokraside yeni bir dönem başlamış ve imparatorluğun kalan yıllarında yirmiden fazla gayrimüslim yurttaş, Osmanlı kabinelerinde nazır unvanıyla görev almıştır. Ağaton Efendi, takriben yirmi yılı bulan hizmet döneminde Osmanlılık prensibinin maiyetine uygun bir devlet adamı kimliği ortaya koyarak, profiliyle Tanzimat bürokrasisinin aile resminde kendine yer bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Ağaton Efendi, gayrimüslim nazırlar, Ermeniler, Ziraat Mektebi, bürokrasi, Osmanlılık*

Abstract

A Portrait of Tanzimat Bureaucrat: Krikor Aghaton Efendi (1823-1868)

In the Ottoman Empire toward the end of 18th century contacting with the West world for the changing and development with access of an intensive reform process, the government offices were opened to the non-Muslims who were a part of the society. In parallel of this step Armenians also who were under the framework of the Ottoman Empire began to serve (take office) from the lowest rank to the highest rank in the bureaucratic staffs. One of these bureaucrats also is Krikor Aghaton Efendi having title of the first non-Muslim minister in the Ottoman Empire. Even though it was a delayed decision it was a quite important step. A new era started in Ottoman bureaucracy and more than twenty non-Muslims served in Ottoman cabinets in the remaining years of the Empire. Aghaton Efendi serving the Ottoman Empire about twenty years, he presented a statesman identity which was agreeable to content /meaning of Ottomanism doctrine. He took part in the family photo of Tanzimat bureaucracy by his profile

Key Words: *Aghaton Efendi, Non muslim Minister, Armenian, Agricultural School, bureaucracy, Ottomanism*

---

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bl., Sivas.
makpınar25@hotmail.com

Giriş

Osmanlı çatısı altında yer alan Ermeni cemaatinde, XVIII. yüzyılda Katolikler arasındaki eğitim ve kültür faaliyetleriyle bir kıpırdanma başlamıştır. Bu tür faaliyetlerin yürütülmesinde Sivaslı Mihitar'ın katkıları oldukça büyüktür. Cemaatin dışa açılımı ve gelişimi hususunda önemli bir yol açmıştır. Kurulan matbaa ve modern eğitim için yurtdışına gönderilen öğrenciler, Ermeni cemaatindeki değişimi haber veren gelişmelerdir. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ardından Rusya'nın Hıristiyanlar üzerinde hamiliğe soyunması, Fransız İhtilalı'yla baş gösteren milliyetçilik ve Batı'da yaşanan diğer gelişmelerin de etkisiyle Ermeniler arasında da hareketlilik artmaya başlamıştır. Tüm bunlarla beraber, Avrupa ile Ermeniler arasında bir bağ oluşmuştur. Dış etkileşime bağlı olarak cemaat içinde, Avrupa'daki kültür ve medeniyet seviyesinin yakalanabilmesi için eğitimin gerekliliğine olan inanç her geçen artmıştır.

XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren misyonerlik faaliyetleri kapsamında Ermenilerle, Amerikalıların ve Avrupalıların temas kurmasıyla cemaat içindeki değişim açık hale gelmiştir. 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması ile Ermeni tüccarların Avrupalılarla olan temasının artmasının yanı sıra 1839 Tanzimat Fermanı ile tanınan haklar, değişime ivme kazandırmıştır. Cemaatin dini liderleri ve gelenekçi ileri gelenleri, kendi toplumları üzerindeki nüfuz ve kontrollerini kaybetme endişesiyle yaşananlardan rahatsız olsalar da, kısa sürede yenilikler etkisini göstermeye başlamıştır. Misyonerlerin telkinleri ve kendi sınırlı tecrübeleriyle artık her yönüyle değişim içinde olan imparatorlukta mutlaka bir yer edinmek için topluma yön verebilecek nitelikli ve entelektüel cemaat insanlarına ihtiyaç olduğunun bilincinde olan Ermeni aydınları, İstanbul'dan başlayarak eğitim, kültür ve dernek faaliyetlerini Ermenilerin yaşadığı tüm vilayetlere yaymaya çalışmışlardır. Bu çabalar bir yönüyle, hem imparatorluk yönetimi ile cemaat arasındaki ilişkilerinin yeniden tanımlanmasına, gelişmesine ve de cemaat içinden imparatorluğa, bürokrasi, diplomasi, kültür, sanat ve edebiyat gibi daha birçok alanda hizmet verecek kişilerin de yetişmesine olanak sağlamıştır. İşte Krikor Ağaton Efendi de bu değişim ve yenilik rüzgârlarının estiği dönemde yetişen Ermeni bürokratlardan ve entelektüellerden biridir. Yenilik çabalarının diğer yönüyle ise, millet-i sadıka'dan ayrışmaya giden yolun taşları döşenmiş ve imparatorluğu kuşatan emperyal unsurlar, imparatorluğa, aslında asırlardır sürdürdüğü kozmopolit yapıyı modernize ederek yaşama fırsatını vermemişlerdir. Ancak konunun bu yönü, bu çalışmanın konusu değildir.

Gayrimüslimler arasından nazırlık görevine ilk atanan bürokrat unvanına sahip Ağaton Efendi, ilk Ziraat Mektebi'nin kuruluşunda yer almış, bugünkü Sayıştay'ın temelini teşkil eden Divânı Muhasebât'ın ilk üyelerinden biri

olmuştur. Ulusal ve uluslararası sergilerde temsilcilik ve komisyon üyeliği yapmıştır. Bununla birlikte dış dünya ile bağıni güçlü tutmanın emarelerinden kabul edeceğimiz Telgraf ve Posta İdarelerinde müdürlük ve nazırlık görevinde bulunmuş. Bunların dışında muhtelif ilmi çalışmalarda bulunmuş. Ayrıca Ermeni cemaatine yönelik, eğitim, kültür ve cemiyet çalışmalarında aktif rol almış ve Ermeni cemaatine yönelik hukuksal düzenleme çalışmalarına iştirak etmiştir.

1- Ağaton Ailesinin Anadolu'dan İstanbul'a Göçü

Ailenin geçmişine dair bilgiler XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar uzanmaktadır. 1670'lerde Palu'dan göç ederek İstanbul'a gelen Gabriyel Efendi saraya kalfa olarak alınmıştır¹. Bu gelişme, Ağaton ailesinin geleceğine etki etmiş ve aile için yeni bir sayfa açmıştır. Sarayda elde edilen iş vasıtasıyla ailenin olanakları zamanla artmış ve İstanbul'da arazi sahibi olmuşlardır. İstanbul'da doğup büyüyen dede Krikor Ağaton ziraatçılıkla meşgul olmuştur. İlk önceleri Kartal taraflarında büyük tarlaları olan dede Ağaton çeşitli sebeplerden dolayı buradan ayrılarak Alibeyköy'e yerleşmiştir. Burada tesis ettiği bir çiftlikte patates ekerek bir ilki gerçekleştirmiştir². Tarımsal alandaki gayretleriyle ailenin, Osmanlı İmparatorluğu'nda tarımın gelişmesine katkı yaptığı söylenebilir. Nitekim zirai alandaki gayret ve çalışmalarından ötürü dede Ağaton, dönemin sultanı, II. Mahmud'dan takdir görmüş ve ödül almıştır³.

Ağaton Efendi'nin babası ise Keteon'dur ve dedesi gibi babasının da çiftçilik yaptığı söylenir. Krikor Ağaton, Nilzar isimli bir hanımla evlenmiştir⁴. Ağaton Efendi'nin tespit edebildiğimiz kadarıyla Ervant (Yervant) ismiyle bir oğlu vardı⁵. Babası gibi ziraat eğitimi almış ve bu alanda imparatorluğa hizmet

¹ Pamukciyan 1958, I, s.251; Çark 1953, s.199.

² 1757'de Kartal'da dünyaya gelmiş, ziraatçılıkla uğraşmış, 1849'da Hasköy'de hayata veda etmiştir, bkz. Pamukciyan 1958, I, s.251.

³ Pamukciyan 2003, s.8; Nişanyan *Taraf Gazetesi*, www.taraf.com.tr, 01.12.2008.

⁴ Belgede, yetmiş yaşında olduğu ifade edilen Nilzar Hanım, muhtemelen 1832 doğumludur. O tarihlerde romantizma rahatsızlığı münasebetiyle Filibe'deki kaplıcaya gitmek istemektedir, bkz. BOA., *DH.TMIK.M.*, nr.131/35, 10 C 1320 / 14 Eylül 1902.

⁵ 1278 (1861) yılında doğmuştur. İlk tahsilini Ermeni Millet Mektebi'nde yapmış, daha sonra devletin de desteğiyle Galatasaray Sultani'sine devam etmiştir. Akabinde babası gibi Grignon Ziraat Okulu'nda eğitim görmüş, ardından bir müddet Fransa'nın güneyindeki çiftliklerde fiili tecrübe edinmiştir. 1884'te yurda döndükten sonra çeşitli yerlerde Ziraat Müfettişliği görevinde bulunmuştur. Daha sonraları Ermeni cemiyetlerinin faaliyetlerine katıldığı ifade edilmektedir, bkz. BOA., *DH.SAİDd.*, 26/169, 29 Z 1278 / 27 Haziran 1862; BOA., *MF.MKT.*, nr. 51/106, 28 Ş 1294 7 Eylül 1877; BOA., *DH., EUM.*, nr. 20/49, 26 C 1334/ 30 Nisan 1916; Dadyan 2011, s.267.

etmiş bir kişi ise de I. Dünya Savaşı döneminde ayrılıkçı Ermeni faaliyetlerine iştirak ettiği belirtilmektedir⁶.

2- Eğitim Hayatı

Krikor Ağaton Efendi (Fotoğraf 1), 1823 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir⁷. Bir başka deyişle o, imparatorlukta reformların daha istikrarlı ve kararlı bir şekilde yürütülmeye başlandığı bir dönemde doğmuştur. Ancak bir yandan Yunan isyanı ve diğer yandan orduda yaşananlarla Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla oldukça da sıkıntılı bir dönemden geçilmekteydi. Mensubu olduğu Ermeni cemaati açısından bakıldığında ise, açılan bir dizi mekteple cemaatin yeni bir döneme girdiği görülmektedir⁸. Bu yeni dönemde misyonerlik teşkilatı Amerikan Board'un Beyrut temsilciliği görevini yürüten W. Goodell Rumlara ve Ermenilere yönelik dini ve eğitim çalışmalarında bulunmak üzere İstanbul'a görevlendirilmişti⁹. Bir süre sonra Ermeniler arasında Goodell'ın çalışmalarına ilgi duyulmaya başlandı. Ona yardımcı olması için Amerika'dan gönderilen G. O. Dwight¹⁰ Ermeni mekteplerine yönelik gözlemlerde bulduktan sonra bu mektepleri modernize etmek için Lancaster modelini¹¹ önererek Beyoğlu'ndaki Ermeni mektebiyle eğitime başlanmıştır.

Ermeni nüfusun yoğun olduğu Hasköy'de doğan Ağaton Efendi de temel eğitimini, Lancaster sistemini kısa sürede benimseyip uygulamaya çalışan Hasköy'deki Nersesyan Mektebi'nde tamamlamıştır¹². Reform hareketlerinin

---

⁶ BOA., *DH., EUM.*, nr. 26 C 1334

⁷ Pamukciyan'ın aksine Seropyan 1825'te doğduğunu belirtmektedir (Seropyan 2008, s.85).

⁸ 1790'da devletten alınan izinle Kumkapı'da açılan mektebin ardından 1803-12 yılları arasında çeşitli semt mektepleri açılmıştır. Ayrıca kilise, Anadolu'daki Ermenilerden de kendi mekteplerini açmalarını istemiştir. Öte yandan Paris, Moskova ve Tiflis gibi merkezlerde yürütülen eğitim faaliyetlerinden istifade edebilmek için bu merkezlere öğrenciler gönderilmeye başlanmıştır, bkz. Tekeli ve İlkin 1999, s.36; Ergin 1940, s.12.

⁹ Aksu 2008, s.39; Barton, Dr. Goodell'dan Ermeni misyonunun babası ve Ermeni politikasının şekil vericisi olarak bahsediyor. Ayrıca müthiş entelektüel ve pratik akla sahip olduğunu belirtiyor, bkz. Barton 2010, s.133; Osmanlı topraklarına büyük bir istek ve hedefle gelmişlerdir, bkz. Küçük 2009, s.66, 68.

¹⁰ İlk olarak Dwight'ın Küçük Asya, Ermenistan, Kürdistan, Gürcistan ve İran'a yönelik kapsamlı bir araştırma gezisi yapmasına karar verildi, bkz Barton 2010, s.101; Faaliyetlerine dair örnekler, bkz. Küçük 2009, s.92, 95 ve 99.

¹¹ İlk olarak İngiltere'de, ardından Amerika'da benimsenmiş bir sistemdir. Dersler sırasında başarı ve becerileriyle öne çıkan öğrencilerin, daha geriden gelen öğrencilere eğitim vermelerine olanak sağlayan basit bir sistemdir, bkz. Aksu 2008, s.33-34; Bu okullar sadece azınlıklar için değil, Türk ordusu için bile etkili ve ucuz okullar olarak görülüyordu, bkz. Kieser, 2010, s.86.

¹² Bu mektep Cezayirliyan tarafından 1836-1838 yılları arasında yeniden yaptırıldığı belirtiliyor. Surp İsepanos Kilisesi'nin bitişiğinde inşa edilen bu okul, 600 öğrencisi ile Dersaadet'teki ilk

yeni bir eşiğe geldiği bir dönemde, kendisine destek olan Amira Mıgırdiç Cezayirliyan¹³ vasıtasıyla yüksek tahsil için Paris'e gönderilmiştir¹⁴. Paris Sefareti Tercümanlığı ve Müşavirliği görevini yürüten Agop Gircikyan'ın himayesinde Grignon Ziraat Okulu'na girmiştir. Ziraatçı bir aileden gelen Ağaton Efendi burada aldığı üç yıllık eğitimin ardından iyi derece ile mezun olarak yükseköğrenimini 1843'te tamamlamıştır¹⁵. Hatta mezun olduğu dönemde Paris sefirliği görevinde bulunan Mustafa Reşid Paşa, Fransız Kralı Louis Philip ile görüşmesinde Ağaton Efendi'yi ziraat alanında gelecek vaat eden önemli bir şahsiyet olarak tanıtmış ve iltifatlarda bulunmuştur¹⁶.

Parlak öğrenim hayatının ardından pratik bilgisini artırmak amacıyla Ağaton Efendi önce, eğitim aldığı Fransa'daki önemli çiftlikleri gezmiş, akabinde Belçika ve İngiltere'ye giderek, muhtelif çiftlikleri ve ipekböcekçiliği merkezlerini ziyaret etmiştir. Batı ülkelerinde edindiği teorik ve pratik bilgi ve tecrübeyi imparatorlukta kullanmak üzere 1847 yılında yurda dönmüştür. Yükseköğrenimini 1843'te tamamladığı göz önüne alınırsa üç yıldan fazla bir süreyi pratik bilgiler ve deneyim için harcadığı söylenebilir. Ağaton Efendi öğrenimi sırasında matematik ve ziraata olan ilgisi dışında, Türkçe, İtalyanca ve Fransızca öğrenerek kendini önemli ölçüde geliştirmiştir¹⁷.

3- Mesleki Kariyeri

3.1. İmparatorluğun İlk Ziraat Mektebi ve Ağaton Efendi

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren süregelen yenilik hareketleri Tanzimat'la birlikte iyice ivme kazanmış ve daha fazla alana yayılmıştı.

önemli Ermeni eğitim kurumu olarak görülüyor. Cezayirliyan bir süre mektebin idareciliğini de yapmıştır, bkz. Pamukciyan 2003, s.146; Tuğlacı, I, s.577 ve 639; Somel 2011, s.93.

¹³ Sarkis Amira Cezayirliyan'ın oğludur. 1805'te Hasköy'de doğmuştur. Sarraflıkla meşgul olmuş, daha sonra gümrük eminliği yapmıştır. Reşid Paşa ile şahsi dostluğu olduğu söylenir. Öte yandan tarımın Osmanlı'da gelişmesi için büyük çaba sarf etmiş ve bu yönde yapılan çalışmaları mümkün mertebe desteklemiştir. 1861'de Kadıköy'de yaşamını yitirmiştir, bkz. Pamukciyan 2003, s.145- 146.

¹⁴ Seropyan 2008, s.85; Çark 1953, s.201; Amiranın burs verdiği öğrencilerin, devlet tarafından da desteklendiği ifade ediliyor, bkz. Dadyan 2011, s.157.

¹⁵ Çark 1953, s.199; İsmi Hagop olarak da geçmektedir. 1806'da İstanbul'da doğmuştur. İlk tahsilini H. B. Ezekyan'dan almıştır. Yüksek tahsilini Sorbonne'da yapmıştır. Reşid Paşa'nın Fransızca muallimi olarak bilinir. Londra ve Paris sefaretlerinde tercüman ve müşavir olarak vazife yapmıştır. Ermeni cemaatinin önde gelen şahısların biridir. 1847'de Patrikhane Ruhani ve Cismani Meclislerine reis seçilmiştir. İpekçilikle ilgili Ermenice bir eseri vardır. 1865'te Beşiktaş'ta yaşama veda etmiştir, bkz. Pamukciyan 2003, s.226; Seropyan 2008, s.85.

¹⁶ Pamukciyan 2003, s.9; Bahsedilen dönem Reşid Paşa'nın Paris'teki dördüncü sefirlik dönemidir. Paşa aynı yıl kendi isteğiyle görevinden ayrılmıştır, bkz. Kodaman 1994, s.71; BOA., *İ.HR.*, nr. 916, 14 Z 1258/16 Ocak 1843; BOA., *İ.HR.*, nr. 921, 24 Z 1258/ 26 Ocak 1843.

¹⁷ Seropyan 2008, s.85; Pamukciyan 2003, s.9; Çark 1953, s.199.

İmparatorluğun temel geçim kaynaklarından biri olan tarım ve ziraatçılık bu alanlardan biriydi. 1846'da tarım ve ziraat koşullarını geliştirmek, üretimi artırmak ve çeşitlendirmek amacıyla bir ziraat talimhanesi veya mektebi tesisine karar verilerek çalışmalara başlandı¹⁸. 1847'nin başlarında Aya Mama çiftliğine çevresindeki arazinin bir bölümünün eklenmesiyle talimhane kuruldu¹⁹. Bu alanda iyi bir eğitime, pratik ve teorik bilgiye sahip olan Ağaton Efendi, Aya Mama'da açılan bu talimhaneye tayin edildi. Ağaton Efendi, "Ziraat Talimhânesi" ismiyle açılan mektepte Amerikalı uzman Davis'in yanında tercüman olarak göreve başladı²⁰. Takriben 25 muvazzaf hoca ile yürütülecek altı yıllık bir eğitim planlanmıştır²¹. Bu planlamaya göre, üç farklı sınıf oluşturulacaktı²².

Bir süre sonra, Mustafa Reşid Paşa'nın önerisiyle Ağaton Efendi hocalığa getirilmiş ve talimhanenin tek hocası olarak görev yapmıştır²³. 1849 kayıtlarında 4000 kuruş maaş aldığı görülmektedir²⁴. Talimhanede eğitime, 1848 baharında 9'u Müslüman ve 5'i gayrimüslim olmak üzere 14 muvazzaf öğrenci ile başlanmış, daha sonraki çalışmalarla öğrenci sayısı 50'lere ulaşmıştır²⁵.

---

¹⁸ Pamuğun hem üretimini hem de kalitesini artırmak maksadıyla Amerika'dan istenen ziraatçıların gelişi ve onların imparatorluk yetkilileriyle yapmış oldukları çalışmalar neticesinde bir eğitim sahasına ihtiyaç olduğu anlaşıldı, bkz. (BOA., *İ.HR.*, nr. 1725, 15 Za 1262/ 4 Kasım 1846); (BOA., *İ.HR.*, nr. 1728, 15 Za 1262/4 Kasım 1846) ; (*Ceride- Havadis*, nr. 304, 3 Za 1262/ 23 Ekim 1846); (BOA., *İ.MSM.*, nr. 24/639-3, 23 Z 1262 12 Aralık 1846).

¹⁹ BOA., *A.MKT.*, nr. 64/35, 13 S 1263/ 31 Ocak 1847; Yıldırım 2008, s. 226; *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış* 1938, s. 91; Gazetede mahal Ayapapa Çiftliği olarak geçmekte, çevresindeki mahaller ise Uzunköprü çayırı ile Demirkapı arazileri olarak adlandırılmaktadır, bkz. *Takvim-i Vekayi*, def'a 318, 6 S 1277/ 14 Ocak 1847.

²⁰ BOA., *İ.HR.*, nr. 7098, 17 Ra 1263/ 5 Mart 1847; BOA., *A.MKT.*, nr. 148/51, 16 L 1264/ 15 Eylül 1848; Kadioğlu 2005, s.241.

²¹ Eğitimin ilk yılında, hububat tohumlarının ve ağaç çekirdeklerinin ekimi ve diğer hususlar, ikinci yılında ise hayvan tımarı ve terbiyesi gibi konular üzerinde durulacaktı. Sonraki yıllarda ise üzerinde çalışılan ürün ve hayvanların gelişim ve verim çerçevesinde takibi yapılacaktır, bkz. BOA., *İ.MMS.*, nr. 24/ 639-3, s.1; Yıldırım 2008, s.227.

²² İlk sınıfta yazı düzeyi iyi, kabiliyetli ve muvazzaf öğrenciler bulunacaktı. Bunlara muallimlik seviyesinde eğitim verilerek diploma almaları sağlanacak ve çeşitli yerlerde becerilerine göre istihdam edileceklerdi. İkinci sınıf ise, muvazzaf olmayıp kendi talepleriyle bu eğitimi almak isteyenlerden oluşacaktı. Bunlar mezun olduktan sonra istedikleri yerde ziraat ile uğraşıp ziraat eğitimi verebileceklerdi. Üçüncü sınıf ise, özel bir şart aranmaksızın ücret mukabilinde istihdam edilecek işçilerden oluşacaktı. Bu iki sınıftan kabiliyetli kişilerin gerektiğinde devlet tarafından istihdamı söz konusu olabilecekti, Öğrenci ve işçilerin temininde işin gereği, İstanbul'un yanı sıra Anadolu ve Rumeli'ye de imkân tanınacaktı. (BOA., *İ.MMS.*, nr. 24/ 639-3, s.1)

²³ BOA., *HH.d.*, nr. 617, s.38; Çark, bu görevi hocalık olarak değildi müdürlük şeklinde ifade etmektedir, bkz. Çark 1953, s.199.

²⁴ BOA., *HH.d.*, nr. 13806.

²⁵ Yıldırım 2008, s.228-229; Güran 1992, s.221.

Mesleki eğitimin ilk adımlardan biri olan Ziraat Talimhanesi (Mektebi) bir müddet ticaret nezaretine bağlı olarak faaliyet göstermiştir²⁶. Ağaton Efendi, talimhanedeki görevi sırasında ziraatla ilgili Fransızca bir ders kitabı hazırlayarak bu alandaki boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Ağaton Efendi bu çalışmasından daha evvel, 1846'da Kevork İstimaracıyan ile birlikte ipekböcekçiliği hakkında bir eser yayımladığı belirtilmektedir²⁷.

Yayımlarıyla imparatorluğun zirai hayatına katkıda bulunan Ağaton Efendi talimhanenin de çağdaş bir görünüm kazanabilmesi için büyük bir gayret sarf etmiş ve tüm işleriyle yakından ilgilenmiştir. Ancak 1850'de Ağaton Efendi'nin de iştirak ettiği bir toplantıda alınan kararla talimhanenin idaresi Nafia Nezareti'ne devredilmiştir²⁸.

1850 yılının sonlarına doğru elverişsiz koşullardan ötürü öğrenciler durumdan şikâyet etmeye başlamıştır²⁹. Yapılan çalışmalar neticesinde mektebin geçici olarak Tıbbiye Mektebi binasına taşınmasına ve buradaki imkânlardan yararlanılarak mevcut sıkıntıların giderilmesine karar verilmiştir³⁰. Bunda Ağaton Efendi'nin etkili olduğu söylenebilir. Zira hoca, daha önce Meclis-i Vâlâ'da yapılan bir toplantıda, öğrencilerin bazı dersleri Tıbbiye Mektebi'nde almalarının daha doğru olacağını ifade etmiş³¹, nitekim bir süre sonra öğrencilere geçici olarak yer temin edilmiştir³².

Talimhane ile ilgili bir yandan bunlar yaşanırken, diğer taraftan can sıkıcı bir gelişme olarak alınan maaşların yüksekliği gündeme gelmiştir³³. Ağaton

²⁶ BOA., *İ.DH.*, nr. 12413, 25 C 1266/ 8 Mayıs 1850; Akyıldız 1993, s.139-140.

²⁷ Seropyan 2008, s.85; Kevork Efendi, 1849 yılından itibaren talimhanede hoca olarak görev yapmıştır. Çark, onun gelişyle Ağaton Efendi'nin mektepten ayrıldığını söylese de belgeler de aynı dönemde çalıştıkları görülmektedir, bkz. Çark 1953, s.199; BOA., *HH.d.*, nr. 617, s.38

²⁸ BOA., *İ.DH.*, nr. 12413

²⁹ Mektebin bulunduğu yerdeki iklim koşullarının bu tarz bir eğitime pek uygun olmadığı, eğitim ve öğretim için gerekli kitap, alet ve edevatın yeterli olmayışı, şikâyet konusu olmuş ve mektepte işleri yürütülmesini güçleştirmiştir, bkz. BOA., *A.AMD.*, nr. 27/37, 13 S 1267/ 18 Aralık 1850

³⁰ BOA., *A.MKT.MVL.*, nr. 38/40, 23 Ra 1267/ 26 Ocak 1851; BOA., *A.MKT.NZD.*, nr. 25/74, 25 Ra 1267/ 28 Ocak 1851; BOA., *İ.MVL.*, nr. 6226, 26 R 1267/ 28 Şubat 1851; Yıldırım 2008, s. 233-234

³¹ BOA., *İ.MVL.*, nr. 6092, 14 Ra1267 / 17 Ocak 1851.

³² BOA., *A.DVN.*, nr. 78/69, 2 L 1268/ 20 Temmuz 1852; BOA., *İ.MVL.*, nr. 8701, 22 L 1268/ 9 Ağustos 1852; Dikkat edilirse talimhane geçici yer temininden önce kapatılmıştır. Ancak mevcut öğrencilerin mağdur olmamaları için eğitimlerine temin edilen yerde devam edilmeye çalışılmıştır. Zaten bu öğrenciler tıbbiye bünyesinden seçtikleri için alınan kararla oraya iade edilmişlerdir. Kapatılırken talimhanenin, 5 personel ve 49 öğrencisi bulunmaktaydı, bkz. BOA., *MAD.d.*, nr. 10572, 12 Ra 1268/ 5 Ocak 1852, s.95; Yıldırım 2008, s.234 -dipnot 42.

³³ Mac Farlane'e dayandırarak yaptığı yorumda Ziraat Mektebi'nin bazı Ermenilere yüksek maaş sağlayan bir kapı ve bunun bir tezgâh olduğunu söylüyor, bkz. Ergin 1940, s.568; Önsoy 2001, s.483.

Efendi bu tartışmaların ve karışıklıkların yaşandığı dönemde görevinden ayrıldığı görülmektedir³⁴. Öte yandan, talimhanenin devlete ait bir çiftliğe taşınması için de birtakım teşebbüslerde bulunulmuş, ancak başlatılan çalışmaların devamı getirilememiş ve neticede 1851 sonbaharında talimhane kapatılmıştır³⁵.

3.2. Bürokrasiye Yaklaşık Beş Yıl Ara Vermesi

Bu tecrübenin ardından, Ağaton Efendi bir yandan kendini ilmi çalışmalara vererek, tarımla ilgili bilimsel araştırmalara sayfalarında sıkça yer veren *Journal de Constantinople* gazetesinin yanı sıra ziraat eğitiminde model bir ülke olan Fransa'nın çeşitli dergi ve gazetelerinde ziraat ve ticaretle ilgili makaleler yazmaya başlamıştır³⁶. Öbür yandan ise, Ermeni cemaatinin önemli simalarından Cezayirliyan'ın özel işlerinin idaresini üstlenmiştir. Ziraatçılığa büyük bir ilgisi olan Cezayirliyan, Ağaton Efendi'ye yine kol kanat germiş ve çalışmalarında ona destek olmuş, bu dönem *Türkiye'de Zirai İktisat* ismiyle yeni bir eser yazmaya başlamış, ancak bu eserini yayımlayamamıştır³⁷. Ayrıca ciddi bir hareketlilik içinde olan cemaatine yönelik, ilmi, kültürel, sosyal faaliyetlere öncülük ederek cemaat mensuplarının gelişimine katkıda bulunmuştur.

Bu türden faaliyetlere öncülük etmesi cemaat içindeki konumunu ve saygınlığını artırdığı gibi Osmanlı yönetimi ile de olan bağımlı güçlendirmiş ve bir müddet sonra bürokrasiye dönüşünü sağlamıştır. Ağaton Efendi'nin bürokrasiden bir müddet uzak kalmasında, cemaat içinde önemli bir nüfuza sahip olan ve de kendisine maddi ve manevi destek veren Amira Cezayirliyan Ermeni cemaatinin gelişimine ve dönüşümüne katkı yapacak faaliyetlerde bizzat Ağaton Efendi'nin rol almasını istemesi de bir etmen olarak görülebilir. Ayrıca Ziraat Mektebi'nde çalıştığı sırada mektep hakkında ortaya atılan iddiaların da Ağaton Efendi'yi rahatsız ettiği söylenebilir³⁸.

³⁴ BOA., *İ.DH.*, nr. 14837, 27 M 1268/ 22 Kasım 1851.

³⁵ BOA., *A.AMD.*, nr. 31/97, 14 Z 1267/ 10 Ekim 1851; BOA., *A.AMD.*, nr. 33/70, 29 M 1268/ 24 Kasım 1851, BOA., *A.DVN.*, nr. 78/69; Büyük ümitlerle teşkil edilen talimhanenin başarısızlığında, talebelerin hep İstanbul'dan seçilmiş olması, hocaların okuldaki çalışmalara yeterince zaman ayırmaması ve araç-gereç yetersizliği gibi amiller de etken olmuştur, bkz. Önsoy 2001, s.483.

³⁶ Seropyan 2008, s.85; Pamukciyan 2003, s.9; Kaya 2007, s.95-103.

³⁷ Çark 1953, s.200; Seropyan 2008, s.85; Pamukciyan, Paris'te hayata veda ettiğinde müsveddelerin zayı olduğunu ifade eder, bkz. Pamukciyan 2003, s. 9.

³⁸ Ermeni hocaların yeterince çalışmadığı, mektebin sadece bunlara geçim kapısı olarak açıldığı (Önsoy 2001, s.483) ve hocalara yüksek maaş verildiği, bkz. Ergin 1940.

3.3. Bürokrasiye Dönüş (1856)

Ağaton Efendi, birkaç yılını devlet işinden uzak, ilmi çalışmalarla ve özel işlerle geçirdikten sonra Ticaret Meclisi Azalığı göreviyle yeniden bürokrasiye dönmüştür³⁹. Ağaton Efendi'nin bu göreve Fuad Paşa'ya yakınlığı ile bilinen Doktor Serviçen Efendi vasıtasıyla 1856'da atandığı ifade edilmektedir⁴⁰. Bu görevinin yanı sıra 1857 yılı sonbaharında Meclis-i Nafia'nın bir şubesi olarak teşkil edilen Meclis-i Ma'âbir'e üye seçilmiştir⁴¹. Bu bir ek görevdi. Meclisin amacı, ülkede yol, köprü, kanal, bina ve benzeri bayındırlık işlerini gerçekleştirmektir⁴².

Bu görevleri yürütürken, ziraatçılık alanındaki bilgisinden ötürü, Babıâli tarafından Sardunya Krallığı'nın başkenti Torino'da düzenlenecek olan fuara, imparatorluğu temsilen gönderilmiştir⁴³. Bu memuriyet için Ağaton Efendi'ye 1.500 frank maaş ve gidiş-dönüş masrafları olarak da 2.000 frank harcırah verilmiştir⁴⁴. Mayıs 1858'de gerçekleşen bu endüstri fuarına imparatorluğun muhtelif yerlerinde yetiştirilen ve üretilen ipek ve kozalarla iştirak edilmiştir⁴⁵. Fuar sırasındaki gayret ve hizmetlerinden ötürü Ağaton Efendi, Sardunyalı yetkililerce takdir edilmiş ve liyakatine dem vurularak övülmüştür⁴⁶. Sardunya

³⁹ BOA., *İ.DH.*, nr. 30450, 18 Z 1276/ 7 Temmuz 1860

⁴⁰ Çark, Ağaton Efendi'nin bu göreve 1850'de tayin olduğunu söyler, bkz. Çark 1953 s.200; Pamukciyan ve Seropyan ise tayin tarihini 1856 olarak vermektedir. Bürokrasidaki çalışmalardan süre uzak kaldığı düşünülürse, 1856 tarihi daha doğru görünmektedir, bkz. Pamukciyan 2003, s.9; Seropyan 2008, s.85. Serviçen Efendi 1815'te İstanbul'da doğdu. Tıp tahsilini Paris'te yaptı. İlk olarak, 1843'te Bab-ı Seraskeri Hastanesi'nin başhekimliğine tayin oldu. 1848'de Harbiye Mektebi'nde hekimliğine atandı. Basra Tıbbiye Mektebi'nde Tıp Kanunu hocalığı yaptı. Yaşamının geri kalan kısmında da mesleki birçok görev aldı ve cemiyet çalışmalarında bulundu. 1897 yılında hayata veda etti, bkz. Pakalın 2009, s.8-9; Sayfa sonunda ayrıntılı bilgi veriyor, bkz. Pamukciyan, 2003, s.375.

⁴¹ BOA., *İ.MMS.*, nr. 452, 12 Ra 1274/ 31 Ekim 1857; Torino fuarı için görevlendirildiğinde, belgeden bu görevi ifa ettiği anlaşılmakta, bkz. (BOA., *HR.MKT.*, nr. 237/100, 27 N 1274/ 11 Mayıs 1858).

⁴² BOA., *İ.MMS.*, nr. 452; BOA., *İ.MMS.*, nr. 540 24 M 1275/ 3 Eylül 1858; Akyıldız 1993, s.264

⁴³ Turin'de küşâd olunan ekspozisyona me'mûren gönderilmiş olan Ağaton Efendi bendeleri Paris'e gelerek..., bkz. BOA., *A.MKT.NZD.*, nr. 262/14, 10 M 1275/ 20 Ağustos 1858; BOA., *HR.MKT.*, nr. 244/71, 23 Za 1274/ 5 Temmuz 1858.

⁴⁴ BOA., *HR.MKT.*, nr. 237/100.

⁴⁵ Serginin gelecek mayıs ayının 10'unda başlayacağı Torino Maslahatgüzarlığından bildirilmiştir (BOA., *HR.MKT.*, nr. 208/30, 3 S 1274/ 23 Eylül 1857; BOA., *HR.MKT.*, nr. 215/35, 23 Ra 1274/ 11 Kasım 1857); Cezayir-i Bahr-i sefid vilayetinden bir miktar iplik, bkz. BOA., *HR.MKT.*, nr. 223/78, 01 C 1274/ 17 Ocak 1858; Trabzon'dan ip ve koza, bkz. BOA., *HR.MKT.*, nr. 224/86, 7 C 1274/ 23 Ocak 1858; Halep'ten iki çeşit ipek gönderilmiş, bkz. BOA., *HR.MKT.*, nr. 234/72, 27 Ş 1274/ 12 Nisan 1858; Hüdevendigâr (Bursa) vilayetinden gönderilen ipek ve koza, bkz. BOA., *HR.MKT.*, nr. 234/22, 22 Ş 1274/ 7 Nisan 1858; Aydın ve İzmir gönderilen ipek kozaları, bkz. BOA. *HR.MKT.*, nr. 230/36, 27 B 1274/ 13 Mart 1858.

⁴⁶ BOA., *İ.HR.*, nr. 8518, 10 S 1275/ 19 Eylül 1858.

Kralı imparatorluk yönetimine fuara katılımından dolayı teşekkür ederken, katılımcılara da madalya ve nişanlar vermiştir. Memnuniyetin bir emaresi olarak Ağaton Efendi'ye de *Sen Morlis Lazar Nişanı* takdim edilmiştir⁴⁷. 1859'da ise, ipekböcekçiliği ile ilgili çalışmalarından dolayı Ağaton Efendi, Torino Ziraat Akademisi'ne muhabir üye seçilmiştir⁴⁸.

Torino'daki görevin ardından ülkeye döndüğünde bürokrasideki görevine devam eden Ağaton Efendi, 1860'da Mehmed Rüsdü Paşa başkanlığında teşkil edilen Meclis-i Âli Hazâin üyeliğine, rütbesi terfi edilerek atanmıştır⁴⁹. Kısa bir süre önce teşkil edilen Islahat-ı Maliye Komisyonu'nun yerine kurulmuş olan bu meclis, devlet hazinesine ait tüm işleri ıslah ve teftiş görevini üstlenmiştir. Meclisin imparatorluğu mali felaketten kurtarması umuluyordu. Öte yandan Fuad Paşa, kurulacak mali denetimle evkafın kontrol altına alınması ile vakıf sisteminin sekülerleştirilmesi amaçlıyordu⁵⁰. Bürokratik açıdan bu meclis, Meclis-i Âli Tanzimat'tan daha alt, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'den ise daha üst bir konumda yer almıştır⁵¹. E.Tevfik bu meclisten bahsederken, eşe ve dostu iş imkânı sağlayan, bırakın maliyeyi düzenlemeyi, hazineye yeni yük getiren bir meclis olduğunu ve daha evvel de buna benzer ıslahat müesseselerinin teşkil edildiğini söyleyerek, beklentilerin aksine bir görüş ortaya koymuştur⁵². Nitekim istikrarsız bir görüntü arz eden bu meclis, birkaç kez yenilenmiş ve nihayetinde 1866 yılı ortalarında, sistemli bir yapıya kavuşup mali meselelerin çözümünde bir katkı sağlayamadığı için lağvedilmiştir⁵³.

⁴⁷ Haşmetlü Sardinya Kralı hazretleri Turin'de küşâd olunan ekspozisyona saltanat-ı seniyyeden irsâl buyrulmuş olan mösyö Kırkor Ağaton'un...uhdesine Sen Morlis Lazar rütbesinin..., bkz. (BOA., *İ.HR.*, nr. 8625, 22 Ra 1275/ 2 Kasım 1858); (BOA., *HR.MKT.*, nr. 263/99, 01 R 1275/ 8 Kasım 1858); Gönderilen mahsulattan dolayı kralın teşekkürü, bkz. (BOA., *HR.MKT.*, nr. 292/14, 13 Za 1275/ 14 Haziran 1859).

⁴⁸ Pamukçuyan 2003, s.9; Seropyan, tarihi, 4 Haziran 1859 olarak vermektedir, bkz. Seropyan 2008, s.85.

⁴⁹ ...ticaret meclisi a'zasından Ağaton Efendi'nin dahî a'za olmaları ve mûmâ-ileyh Ohannes Efendi artık sarraflıktan çıkub ... kendüsüne devlet me'mûru sıfatıyla bir haysiyet dahî verilmesi lazım geleceğinden bazı emsali misillü uhdesine... ve Ağaton Efendi dahî rütbe-i saniye sınıf-ı mütemayizi tevcih ve ihsan buyrulması...(BOA., *İ.DH.*, nr. 30450; BOA., *İ.DH.*, nr. 30866, 05 R 1277/ 21 Ekim 1860; *Salname-i Devlet- i Aliyye 1277*, s.38; Ahmed Lütfi Efendi, IX, s.167).

⁵⁰ Mardin 2004, s.38-39.

⁵¹ Akgündüz 1997, s.63.

⁵² Ebuzziya Tefvik 2006, s.18-22.

⁵³ Rüsdü Paşa'nın 1861 yazında tedavi için Fransa'ya gitmiştir. Bir müddet daha çalışan meclis 1862 yılı içinde devre dışı kalmıştır. Ancak daha sonra 1865 yılının sonlarına doğru Mustafa Fazıl Paşa başkanlığında yeniden teşkil edilmiştir. Ancak birkaç ay sonra 1866 yılı Şubatı'nda başkanlık Kani Paşa'ya devredilmiştir. Aynı yılın Haziran ayında meclis tamamen kapatılmıştır, bkz. BOA., *HAT.*, nr. 50, 15 C 1282/ 5 Kasım 1865; BOA., *İ.DH.*, nr. 37982, 3 L 1282/ 19 Şubat 1866; BOA., *A.MKT.MHM.*, nr. 348/100, 5 L 1282/ 21 Şubat 1866; BOA.,

Öte yandan, Meclis-i Hazâin'deki görevi esnasında tertiplenen iki fuarın çalışma komisyonlarında görev almıştır. Fuarlar konusundaki bilgi ve deneyimine güvenilen Ağaton Efendi ilk olarak Londra'da düzenlenecek olan fuar için teşkil edilen satın alma komisyonuna görevlendirilmiştir⁵⁴. Büyük bir titizlikle ve dikkatle çalışması istenen komisyon, Server Efendi başkanlığında faaliyet göstermiştir. Devletin dışarıdaki imajı düşünülerek zirai, sanayi ve çeşitli zanaat dallarındaki ürünlerle fuarda yer alması gerektiği belirtilmiştir⁵⁵. Beklenenin üzerinde bir ilgi olmuş ve muhtelif sektörlerden 787 üretici Londra Sergisi'ne iştirak etmek için başvuruda bulunmuştur⁵⁶. 1862 yılı mayıs ile kasım ayları arasında açık kalan fuarda imparatorluk en iyi şekilde temsil edilmiştir⁵⁷. 1851'deki sergiye göre minimum iki katı büyüklükte bir alanda ve aralarında maden ve taş ürünleri, müzik aletleri, giyim eşyaları ve mobilya ürünlerinin bulunduğu Osmanlı ürünleri 25 ayrı pavyonda teşhir edilmiştir⁵⁸. Osmanlı ürünleri sergi sonunda 83 madalya ve 44 mansiyon kazanarak başarılı bir temsil gerçekleştirilmiştir⁵⁹.

Sergicilik konusundaki deneyim ve gösterdiği başarıyla Ağaton Efendi İstanbul'da açılan serginin de tertip komitesinde yer almıştır⁶⁰. Birkaç ay süren hazırlık faaliyetlerinin ardından, 1863 baharında Sultanahmet Meydanı'nda Sultan Abdülaziz tarafından açılan Sergi-i Umûmî-i Osmânî, sergilenen ürünlerin kalitesi ve ucuzluğu ile halktan büyük rağbet görmüştür⁶¹. Sergide

---

İ.DH., nr. 38293, 22 M 1283/ 6 Haziran 1866; EbuZZiya, meclisin ikinci kez teşkilinde Kani Paşa'nın başkanlığa getirildiğini söylese de, belgelerde Mustafa Fazıl Paşa'nın tayin edildiği, aynı zamanda bu göreve Mehmed Kani Paşa'nın hiç atanmadığı, atanmış kişinin Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa olduğu görülmekte, bkz. EbuZZiya Tevfik 2006, s.18; Akgündüz 1997, s.65; Pakalın 1972, s.5, 11.

⁵⁴ Ticaret Nezâreti Müsteşarı Server Efendi riyasetinde kurulmuş olan komisyona Meclis-i Âli Hazâin başkâtibi Nazım Bey ve Mektûbî-i Hâriciye Muâvini Saib Bey gibi birkaç memur da üye olarak tayin edilmişlerdi, bkz. BOA., *A.MKT.NZD.*, nr. 391/46, 11 B 1278/ 12 Ocak 1862; *Ceride-i Havadis*, nr. 1085, 29 N 1278/ 30 Mart 1862.

⁵⁵ BOA., *İ.MMS.*, nr. 1044, 29 C 1278/ 1 Ocak 1862

⁵⁶ Akçura 2009, s.22; Timur 1984, s.23; Manastır, Canik, Giresun, Tırnova, Şam, Trabzon, Filibe gibi daha birçok yöreden farklı ürünlerle fuara yoğun bir katılım olmuştur.

⁵⁷ Akçura 2009, s.22-24; BOA., *A.MKT.UM.*, nr. 543/74, 25 Ş 1278/ 25 Şubat 1862.

⁵⁸ Önsoy 1983, s. 204.; 1851'deki sergiye Osmanlı İmparatorluğu takriben 3000 parça hammadde, işlenmiş mal, mamul ile el sanatlarına dair ürün gönderdiği ifade diliyor, bkz. Turan 2009, s.49 Dipnot 20.

⁵⁹ Önsoy 1983, s.204; *Ceride-i Havadis*, nr. 501, 24 Za 1266 /1 Ekim 1850; Uluslararası boyutta ilk sergi 1851'de Londra'da düzenlenmiş olup Osmanlı İmparatorluğu de İngiliz kraliçesinin daveti üzerine bu sergiye iştirak etmiştir. bkz. Satıcı 1991, s.37.

⁶⁰ Germaner 1991, s.35; Pamukciyan 2003, s.9.

⁶¹ BOA., *A.MKT.MHM.*, nr. 246/99, 26 Ca 1279/ 19 Kasım 1862; BOA., *A.MKT.MHM.*, nr. 247/90, 3 C 1279/ 26 Kasım 1862; BOA., *İ.DH.*, nr. 34192, 11 Ş 1279/ 1 Nisan 1863; *Tercuman- ı Ahval*, nr. 317, 13 L 1279/ 3 Nisan 1863; Nazır 2009, s. 183.

yerli ve yabancı mahsul ile zirai ve orman mahsulleri, gıda maddeleri, madenler, sanayi ve zirai makineler, kuyumculuk, ipek, keten ve yün işleri, mensucat, kimyevi maddeler, deri işleri, elbise ve moda, mobilya ve dekorasyon işleri, askeri ve sivil mimari ve son olarak da güzel sanatlara tahsis edilmiş on üç bölümde teşhir edilmiştir⁶². Avrupalıların da büyük bir ilgi ile takip ettiği sergiye muhtelif Avrupa kentlerinden gazeteciler, iş adamları ve fabrikatörler gelmiştir⁶³.

Çalışma ve gayretleriyle bu dönemde oldukça itibar gören Ağaton Efendi'ye Fuad Paşa tarafından bir başka görev daha verilmiş ve Ağaton Efendi Temmuz 1862'de Tediye- i Kavaim İdaresi adıyla kurulan komisyonun üyeliğine atanmıştır⁶⁴. Edhem Paşa başkanlığında kurulan komisyon para piyasasında yaşanan kaime krizini çözmek için teşkil edilmiştir⁶⁵. Yapılan program gereği 13 Temmuz 1862'den itibaren, hızla değer kaybetmiş olan kaimenin piyasadan toplanmasına başlanılmıştır⁶⁶. Kaime toplama işlemleri 13 Eylül 1862 tarihine kadar devam etmiştir. Toplanan kaimelerin karşılığı meskûkât ve esham-ı cedide olarak ödenmiştir⁶⁷. İmparatorluğun mali sorununun çözümünde devreye giren İngiliz hükümeti, alınan borcun amacına uygun kullanılıp kullanılmadığının kontrol edilmesi için Lord Hobart ve birkaç uzmanı İstanbul'a göndermiştir⁶⁸.

Bir buçuk aydan fazla bir müddet çalışan komisyon ödüllendirilmiş, Ağaton Efendi'ye 25.000 kuruş atıye ve nişan verilmiştir⁶⁹. Ağaton Efendi,

⁶² bkz. *Türk Ziraat tarihine Bir Bakış 1938*, s.147 vd.

⁶³ *Ceride-i Havadis*, nr. 608, 20 L 1279/ 10 Nisan 1863; Viyana üzerinden 142 kişilik bir kafilé gelmiştir, bkz. *Ceride-i Havadis*, nr. 609, 25 L 1279/ 15 Nisan 1863; 450 kişilik başka bir grubun da yola çıktığından bahsedilmektedir, bkz. *Tercuman- ı Ahval*, nr.321, 23 L 1279/ 13 Nisan 1863; Yine aynı yol üzerinden gelen 170 kişinin ziyaretinden bahsedilmekte, bkz. *Tercuman-ı Ahval*, nr. 323, 27 L 1279/ 17 Nisan 1863.

⁶⁴ Komisyona Bank-ı Osmanî Müdürü Gilbertson, Franko Nasri ve Graçino da üye olarak atanmıştır, bkz. *Ceride-i Havadis*, nr. 1099, 9 M 1279/ 6 Temmuz 1862; Süleyman Sudi 1982, s. 124; Ayasofya karşısında yer alan Darülfünun binasından bir daire bu komisyon için tahsis edilmiştir. Temmuz ayı başında çalışmaya başlayan komisyon 49 gün faaliyet gösterdikten sonra Ağustos ayının son cumasında kapanmıştır, bkz. Erol 1970, s.14; BOA., *İ.DH.*, nr. 33421, 24 M 1279/ 22 Temmuz 1862.

⁶⁵ Akçıldız 2003, s.125- 126.

⁶⁶ *Takvim-i Vekayi*, nr. 652, 17 M 1279/ 14 Temmuz 1862; Eldem 1997, s.85.

⁶⁷ BOA., *İ.DH.*, nr. 33424, 25 M 1279/ 23 Temmuz 1862; BOA., *İ.DH.*, nr. 33434, 27 M 1279/ 25 Temmuz 1862; BOA., *İ.DH.*, nr. 33499, 5 S 1279/ 2 Ağustos 1862; BOA., *İ.DH.*, nr. 33583, 20 S 1279/ 17 Ağustos 1862.

⁶⁸ Blaisdell 1979, s.52-53; Borç anlaşması Devaux ve ortakları şirketiyle yapılmıştır, bkz. *Açba 1995*, s. 59; BOA., *İ.HR.*, nr. 10752, 10 L 1278/ 10 Nisan 1262.

⁶⁹ Edhem Paşa'ya 100.000 kuruş, Franko Efendi ve Graçino'ya 25.000 kuruş atıyeye ve nişan verilmiştir. bkz. Ahmed Lütfi Efendi, X, s.74

komisyondaki çalışmalarından ötürü İngiliz kraliyetince de altın bir saatle ödüllendirilmiştir⁷⁰.

Yaklaşık bir yıl sonra Ağaton Efendi ve Fuad Paşa'nın mali reformlarının bir sonucu olarak büyük beklentilerle kurulmuş olan Divân-ı Muhâsebat üyeliğine atanmıştır⁷¹. Aslında Mayıs 1862'de Ahmet Vefik Paşa'nın reisliğinde kurulmuş olan Divân-ı Muhâsebat'ın oluşumu ve çalışmaya başlaması gecikmiştir. Bu gecikmeyle birlikte 1863 baharında alınan yeni bir kararla, Mehmed Emin Efendi reisliğe getirilerek ofis faaliyete geçirilmiştir⁷². Bürokraside sıra olarak Maliye Nezareti'nden sonra kendine yer verilen bu ofise ne kadar önem atfedildiği de buradan anlaşılmaktadır. Bu ofis, hazineden mali kaynak alan ve hazineye gelir üreten kurumların denetlenmesi ile bütçenin oluşturulmasında yetki sahibi olması için teşkil edilmiştir⁷³. Bütçe ile ilgili muhtelif dairelerden öneriler alacak, bunları değerlendirip onay için ilgili kişi ve mercilere sunacaktır. Tüm mali sorumlulukların yerine getirilmesi için ofisin memurları ülke genelinde dolaşacak ve vergi ile ilintili sorunların çözüme bağlayacak ve sistemin daha sağlıklı işleyebilmesi için önerilerde bulunacaklardı⁷⁴. Bugünkü Sayıştay'ın temelini teşkil eden kurumdur. Ağaton Efendi bu göreve 6000 kuruş maaşla atanmıştır. Bu görevi sırasında o güne kadarki çalışma ve gayretlerinden ötürü kendisine üçüncü rütbeden *meçîdî* nişanı verilmiştir⁷⁵.

Bir yılı aşkın bir müddet maliyede görev yaptıktan sonra Telgraf Müdürlüğü görevine ikinci kez atanmış olan Diran Bey'in yerine tayin edilmiştir. Ağaton Efendi bu idarecilik vazifesine becayiş usulü ve daha önceki hizmeti sırasında aldığı 6000 kuruş maaşla geçmiştir⁷⁶. Ağaton Efendi, telgrafçılığın büyük bir hızla geliştiği bir dönemde direktörlük görevine tayin edilmiştir. Bu müdüriyete tayin edilen beşinci gayrimüslim bürokrat olup, Billurzade Mehmed Efendi'den sonra bu vazifeyi en uzun süre yürüten ikinci

---

⁷⁰ Meclis-i hazâin a'zâsından Ağaton Efendi'nin mukaddimen İngiltere devleti tarafından Dersaadet'e gönderilmiş olan mal me'mûrlarına umûr-ı maliye'i Devlet-i Aliyyece i'tâsı lazım gelen ma'lûmâtı virmeğe me'mûr edilmiş olduğundan buna mukâbilin devlet-i müşârun-ileyhâ cânibinden irsâl olunan bir aded altın saat..., bkz. BOA., *İ.H.R.*, nr. 10752.

⁷¹ BOA., *A.MKT.MHM.*, nr. 269/10, 22 M 1280/ 9 Temmuz 1863; *Salname-i Devlet- i Aliyye 1280*, s. 40; Akgündüz 1997, s.78.

⁷² Akgündüz 1997, s.70

⁷³ Kış 2011, s.186.

⁷⁴ Shaw ve Shaw 2010, II, s.107.

⁷⁵ BOA., *A.MKT.MHM.*, nr. 269/32, 25 M 1280/ 12 Temmuz 1863.

⁷⁶ Telgraf idaresinin ehemmiyetine Divân-ı Muhâsebât azasından Ağaton Efendi'nin ehliyetine mebnî anın Telgraf Müdürlüğü'ne ve Diran Bey'in dahi Divan-ı Muhâsebât azalığına ..., bkz. BOA., *İ.DH.*, nr. 36555, 05 R 1281/ 7 Eylül 1864; BOA., *A.MKT.MHM.*, nr. 311/98, 13 R 1281/ 15 Eylül 1864

kişidir⁷⁷. Telgraf idaresinde fevkalade öneme sahip Fransızcaya olan hâkimiyeti, Ağaton Efendi'nin tayininde önemli bir faktördü.

1864 sonbaharında geçtiği bu memuriyette Ağaton Efendi önemli işler yapmıştır⁷⁸. Nisan 1865'te Fransa'nın ev sahipliğinde telgraf kongresi çalışmalarına devlet adına katılmış ve buradaki çalışmaların sonucunda Osmanlı İmparatorluğu kurulan Uluslararası Telgraf Birliği'nin bir üyesi olmuştur⁷⁹. Ayrıca bu konferansta işleyişten doğan aksaklıkları gidermek adına telgraf tarifelerinin tadili gündeme getirilmiştir. Telgraf Direktörü unvanıyla devleti temsilen konferansa katılan Ağaton Efendi, yapılan çalışmalarla birlikte belirlenen mukaveleye imza atmıştır⁸⁰. Paris dönüşünde Kadri Bey'in nazırlığı sırasında şehir postaları ihdas edilerek işletmecilik hakkı 6 yıllığına Yanyalı Lianos'a Efendi'ye verildi⁸¹. Osmanlı İmparatorluğu tarife değişikliği hususunda Anadolu'nun istisna edilmesini talep etmiş ve bu kabul görmüştür. İstanbul ile Anadolu ve daha uzak vilayetler arasındaki tarife İstanbul ile Rumeli arasındaki tarifeden yüksek olmaya devam etmiştir. Ağaton Efendi bu duruma 1866 Ekim'inde son vermiştir⁸². Büyük bir iştiyakla çalışan Ağaton Efendi'ye Ağâh Efendi'nin nazırlık görevinden ayrılmasından bir müddet sonra, kendi vazifesine ilaveten Posta Nazırlığı görevi verilmiştir⁸³. Vekâleten de olsa bu göreve atanan ilk gayrimüslim bürokrat olmuştur⁸⁴.

1866'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki telgraf hizmetlerinin düzenlenerek artırılmasında gösterdiği

⁷⁷ Davud Efendi, Franko Nasri Efendi, Dikran Efendi, Aleko Efendi, Dikran Efendi ve Ağaton Efendi'dir, bkz. Davison 2003, s.378; Billurzade 5 yılı aşkın bir süre bu makamda kalırken, Ağaton Efendi ise 4 yıla yakın bir müddet bu makamda görev yapmıştır, bkz. Tanrıkut 1984, s.306.

⁷⁸ Tuğlacı 2004, II. cilt, s.233; Hayta 2002, s.34.

⁷⁹ Tanrıkut 1984, s.711; Davison 2003, s.369.

⁸⁰ Elan cârî olan telgraf ta'rifelerinin ta'dîli için konfreans akdi hakkında Fransa Devlet tarafından vuku'bulan teklif cânibi-i âlî Devlet-i Aliyyeden kabûl ile Anadolu kıt'asının istisnâsı dermiyân olunmuş ve işbu konferansa ictimâ iderek istisnâi mezkûre bu konferansdan..., bkz. BOA., *İ.HR.*, nr. 12284, 14 Za 1281/10 Nisan 1865.

⁸¹ Yazıcı, işletmenin Aralık 1865'te hizmete başladığını belirtiyor (Yazıcı 1990, s.342).

⁸² BOA., *İ.MVL.*, nr. 25195, 21 Ca 1283/ 3 Ekim 1866; *Ceride-i Havadis*, nr. 1570, 03 Ramazan 1287/ ; Yazıcı 1990, s.348.

⁸³ BOA., *A.MKT.MHM.*, nr. 335/18, 20 M 1282 /15 Haziran 1865; Belgelerde geçtiği şekliyle bir karışıklık olsa da bir süre Postahane Nazırlığı görevini de yürüttüğü görülüyor. Bir belgede Ağaton Efendi'den Telgraf Müdürü ve Postahane-i Amire Nazırı şeklinde bahsetmekte, bkz. BOA., *İ.HR.*, nr. 12678, 3 Z 1282/ 23 Mart 1866; Daha sonraki bir tarihe ait belgede ise Ağaton Efendi'den Telgraf Müdürü olarak bahsedilmekte, bkz. BOA., *İ.HR.*, nr. 12998, 29 B 1283/ 07 Aralık 1866; BOA., *HR.TO.*,nr. 500/58, 06. 12. 1867.

⁸⁴ Hicri 1857- 1870 yılları arasında tayin edilen altı nazırdan sadece biri yani Ağaton Efendi gayrimüslim idi, bkz. Tanrıkut 1984, s.306; Münhal olan Postahane Müdürlüğü Telgraf Müdürlüğü'ne ilhaktan Agaton Efendi'ye ihale kılındı, bkz. Ahmed Lütfi Efendi, X, s.144.

gayretlerden ötürü Ağaton Efendi'ye Avusturya-Macaristan İmparatoru tarafından ikinci rütbeden *Koron Döfer Nişanı* verilmiştir⁸⁵. Hakeza Rusya Çarlığı ile de aynı yıl içinde telgraf hizmetlerinin yürütülmesine dair bir muahede imzalanmış ve bunu müteakiben Telgraf Müdürü Ağaton Efendi'ye Rus lideri ikinci rütbeden *Sen Stanislav Nişanı* vermiştir⁸⁶. Âli Paşa'nın sadrazamlığı sırasında posta hizmetleri yeniden düzenlenerek yabancı posta şirketleri ile mücadeleye girilmiştir⁸⁷. Bu karar doğrultusunda Posta Nazırı Ağaton Efendi yabancı posta şirketlerinin kapatılması için büyük mesai harcamasına rağmen, Babîâli bu işten beklediği neticeleri alamamıştır⁸⁸. Öte yandan, *Hakâyikül Vekayi* gazetesindeki yazılara göre Ağaton Efendi'nin yatırım hizmetlerini yakından izlediği, bunlara dair raporlar hazırladığı anlaşılıyor⁸⁹.

Ağaton Efendi 1867'de Uluslararası Posta- Telgraf Kongresi için ikinci kez Paris'e gitmiştir. Kongrede ülkelerarası telgraf hizmetlerine dair birtakım uygulamalar gündeme alınmış ve yeni kararlarla bazı değişiklikler gerçekleştirilmiştir⁹⁰. Bu kongredeki çalışmalarından ötürü III. Napolyon tarafından kendisine *Legion d'Honneur Nişanı* verilmiştir⁹¹. Paris'te epey bir müddet kalan ve telgraf hizmetlerinin iyileştirilmesi için mesai harcayan Ağaton Efendi, Sultan Abdülaziz tarafından 5000 kuruşla ödüllendirildiği rivayet ediliyor⁹². Bu gelişmelerin yanı sıra *Bala* rütbesiyle Nafia Nazırlığı görevine atanmış ve kariyerinin zirvesine ulaşmıştır⁹³.

⁸⁵ BOA., *İ.HR.*, nr. 12678.

⁸⁶ 4 Şubat 1866 tarihinde imzalanmış telgraf muahedesine istinaden verilen bir nişan, bkz. BOA., *İ.HR.*, nr. 12998; BOA., *HR.TO.*, nr. 289/46, 16 Ekim 1866.

⁸⁷ Varlık 1985, s.1654.

⁸⁸ Bu isteğe bir nebze Rusya riayet etti, diğer ülkelere bu hususta geri adım atılmadı, bkz. Varlık 1985, s.1654; Demir 2005, s.172.

⁸⁹ Davison, Ağaton Efendi'nin 1863 ve 1866 yıllarına dair hazırladığı raporla ilgili bazı bilgilerin *Hakâyikül Vekâyî*'nin muhtelif sayılarında yer aldığını belirtiyor. Buna göre, 1863'te 6490 km olan telgraf hattı 1866'da 13750 km'ye çıkmıştır. Gazetede diğer yazıda iç ve dış telgraf sayısı ile toplam ücretlere dair bilgiler de veriliyor, bkz. *Hakâyikül Vekayi* Gazetesi, 29 N 1288/12 Aralık 1871; 6 L 1288/ 19 Aralık 1871; Davison 2001, s.355; Ofis sayısı ise 1863'te 52 iken, 1866'da 135'e yükselmiştir, bkz. Tanrıkut 1984, s.614.

⁹⁰ BOA., *HR.TO.*, 469/32, 1 Ağustos 1867; Buradaki çalışmalar sırasında Ağaton Efendi'ye yardımcı olan Fransız Telgraf İdaresi'nden altı kişiye üçüncü rütbeden *Mecidi Nişanı* verilmiştir, bkz. BOA., *HR.TO.*, nr. 500/58.

⁹¹ Pamukciyan 2003, s.9.

⁹² Pamukciyan ve Dadyan, yabancı postaların kaldırılmasından ötürü padişahın 5000 kuruş ödül verdiğini, hatta Ağaton Efendi'nin ölümünden sonra yabancı postaların tekrar kurulduğunu ifade etmeleri oldukça abartılı görünüyor. Zira böylesine önemli bir meselenin çözümünün bir kişiye bağlanması pek gerçekçi görünmüyor, bkz. Pamukciyan 2003, s.9; Dadyan 2011, s.266; Seropyan da onun çabalarıyla ilk Osmanlı pullarının basıldığı ve bundan dolayı

3.4. Son Görev: Nafia Nazırlığı

Ağaton Efendi Posta ve Telgraf Müdürü olarak Paris’te bulunduğu sırada aldığı haberle Nafia Nazırı olduğunu öğrendi⁹⁴. Ağaton efendi, gecikmiş bir adım da olsa, Mart 1868’deki bu atama ile gayrimüslimler arasından nazırlık vazifesine tayin edilen ilk bürokrat oldu. Tayinden büyük bir gurur ve memnuniyet duyan Ağaton Efendi, bunun bir emaresi olarak şükranlarını bildiren bir telgrafi sadarete gönderdi⁹⁵. Bu atama, Girit meselesine çözüm arayışlarının devam ettiği bir dönemde gerçekleşti. Bu sorunla yakından ilgilenen ve toplumsal entegrasyon bakımından gayrimüslim istihdamını gerekli gören Sadrazam Âli Paşa, şubat ayının sonlarında adadan döndüğünde, Ağaton Efendi’yi Nafia Nazırlığı görevine getirerek hem Osmanlı mensubu gayrimüslimlere hem de Batı ülkelerine bir mesaj vermiş ve yeni bir süreç başlatmıştır⁹⁶. Bir yönüyle Ağaton Efendi bu sürecin sembolü olmuştur⁹⁷. Ağaton Efendi’den nazırlık vazifesini Telgraf Müdürlüğü görevi ile birlikte yürütecektir. Fakat sağlığı izin vermediği için fiili olarak Ağaton Efendi bu görevi ifa etme imkânı bulamamıştır.

Sağlık durumu pekiyi olmayan çiçeği burnunda nazır tedavi için Paris’te kalmaya devam etmiştir. Babiâli, Ağaton Efendi’nin sağlık durumu yakından takip edip bilgi almıştır. Londra Sefiri Musurus Paşa Nisan 1868’te Babiâli’ye gönderdiği telgrafta Ağaton Efendi’nin sağlık durumunun iyice kötüleştiğini bildirmiştir⁹⁸. Sağlık durumu gittikçe kötüleşen Ağaton Efendi mayıs ayının ilk günlerinde hayatını kaybetmiştir⁹⁹. Ermeni cemaatine de Ağaton Efendi’nin ölümü “*Yetenekli maliyeci, iktisatçı dil bilgini, ilk Hıristiyan nazır öldü*”, diye

---

ödüllendirildiğini söylüyor, bu iddia da pek doğru görünmüyor. Zira ilk pullar Ağah Efendi döneminde basılmıştır, bkz. Seropyan 2008, s.86.

⁹³ BOA., *HR.TO.*, nr. 549/3, 11 Mart 1868; Ahmed Lütfi Efendi, XI, s.101.

⁹⁴ BOA., *HR.TO.*, nr. 549/3; Pakalın, Âli Paşa’nın bu hususu da ihtiva eden 10 Mart 1868 tarihli bir yazıyı Fransız Hariciye Nazırı M. Boree’ye gönderdiğini ifade ediyor, bkz. Pakalın 1943, s.166; Kunalalp, Ağaton Efendi’nin göreve geliş tarihini hatayla 1867 olarak vermiştir, bkz. Kunalalp 1999, s.8.

⁹⁵ BOA., *HR.TO.*, nr. 549/3.

⁹⁶ Pakalın 1943, s.64-166.

⁹⁷ Devamında, Hariciye Nezareti’nde 4, Hazine-i Hassa Nezareti’nde 3, Nafia Nezareti’nde 8, Orman ve Maadin Nezareti’nde 5, Posta ve Telgraf Nezareti’nde 5, Ticaret ve Ziraat Nezareti’nde 6 ve Maliye Nezareti’nde üç dönem olmak üzere 1 gayrimüslim bürokrat nazır olarak görev yapmıştır. Toplamda gayrimüslim toplum arasından 23 farklı bürokrat nazırlık makamında bulunmuştur, bkz. Kunalalp 1999, s.5-13.

⁹⁸ BOA., *HR.SFR.*3, nr. 139/3, 17 Nisan 1868.

⁹⁹ Seropyan 2008, s.86; *Ceride-i Havadis*, nr. 897, 14 M 1285 /7 Mayıs 1868.

duyurulmuştur¹⁰⁰. Cenaze masrafları devlet tarafından karşılanan Ağaton Efendi'nin naaşı Viyana üzerinden İstanbul'a getirilmiştir¹⁰¹. Hasköy Surp İsdepanos Kilisesi'nde bir cenaze töreni yapılmış, törene Posta ve Telgraf memurları da iştirak etmiş, hayata nazırlık göreviyle veda eden Ağaton Efendi'nin naaşı, yapılan cenaze töreninin ardından, Hasköy Ermeni Mezarlığı'na defnedilmiştir¹⁰².

4. Ağaton Efendi'nin Ermeni Cemaatine Yönelik Çalışmaları

Cemaat içindeki ilmi ve kültürel çalışmalara büyük önem veren Ağaton Efendi, Ermenice neşredilen *Hayasdan* (Ermenistan) *Gazetesi*'nde çeşitli yazılar kaleme almıştır¹⁰³. 1846 yılında yayın için izin alınan gazetenin ilk sayısı 6 Şubat 1850'de çıkarılmıştır. Patrikliğin yayın organı olan gazete, haftalık olarak çıkarılmış ve merkezi idaredeki muhafazakâr Amiraların sözcülüğünü yapmıştır¹⁰⁴.

Genç Ermeniler ise 27 Nisan 1849'da bilimsel, kültürel ve eğitim çalışmalarında bulunmak üzere Paris'te *Araradyan İngerutyanyan*'ı (Ararat Derneği) kurmuşlardır. Kurucuları arasında Ağaton Efendi'nin de yer aldığı derneğin, herhangi bir mezhep veya politik örgütle bağlantısı yoktu. Bu münasebetle Ermeni cemaatinin tüm mensuplarını kendine çekebilecek bir konumdaydı. İmzalanen ve kamuoyuna duyurulan bildirge ile tüm Ermenilerden eğitim faaliyetleri için fedakârlık yapmaları isteniyordu¹⁰⁵. Ermeniler arasında eğitimi yaygınlaştırma gayesiyle teşkil edilen bu derneğin tesiriyle İstanbul'da Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu muhitlerde kültür cemiyetleri açılmaya

¹⁰⁰ Tuğlacı 2004, s.294; Lütfi Efendi de "Posta ve Telgraf ve Me'âbir Müdürü olduğu halde, bir mühim iş becermek için muvakkaten Paris'de bulunan Ağaton Efendi dünyadan postayı keserek, bender-i bekâya mürûr eyledi, bkz. Ahmed Lütfi Efendi, XII, s.11 ve 44.

¹⁰¹ *Ceride-i Havadis*, nr. 897, 14 Muharrem 1285 (7 Mayıs 1868); 88914 kuruşluk cenaze masrafı devlet hazinesinden karşılanmıştır, bkz. BOA., *İ.HR.*, nr. 13688, 06 Ra 1285 /27 Haziran 1868.

¹⁰² Memurların törende hazır bulunmaları resmi yazıyla kendilerine bildirilmiştir, bkz. Tanrıkut 1984, II, s.712; Seropyan 2008, s.86.

¹⁰³ Seropyan 2008, s.86.

¹⁰⁴ Gazete için 1846 yılında yayım izni alınmıştır. Mühendisyan Matbaası'nda basılan gazetede bilimsel eserlere ve yayımlanan faydalı kitaplara dair bilgiler paylaşılmıştır. Gazete, Mıgırdiç Ağaton ve Hovhannes Çamurcuyan'ın editörlüğünde çıkarılmıştır. 1852'de bu gazetenin yerine *Masis* isimli yeni bir gazete neşredilmeye başlanmıştır. bkz. Tuğlacı 2004, I, s.745, ve 790; Artinian 2004, s.81 ve 82.

¹⁰⁵ Genç Ermeniler, 7 Haziran 1849'da Paris'te yayınladıkları bildirge ile teferruatlı olarak düşünce ve amaçlarını açıklamışlardır. Bildirge Hovhannes Vahanyan ve Hovsep Şişmanyan tarafından imzalanmıştır, bkz. Artinian 2004, s.77-78; K. Kasbaryan, Servişen Efendi, N. Balyan, N. Rusinyan, H. Amasyan, N. Zorayan, H. Misakyan gibi aydınların öncülüğünde kuruldu, bkz. Tuğlacı 2004.

başlandı¹⁰⁶. Ermeni cemaatini bilinçlendirmeye ve modernleştirmeye yönelik bu tür faaliyetler artarak devam etti.

Sanatsal faaliyetlerle de ilgilenen Ağaton Efendi, hayatları sanat ve musikiyle geçmiş Dikran Çuhacıyan ve Kapriyel Yeranyan'la birlikte 1862'de *Knar Haygagan* (Ermeni Liri) adlı musiki dergisini çıkarmaya başlamıştır¹⁰⁷. Aynı zamanda Çuhacıyan öncülüğünde sanat ve musiki severleri bir araya getirip sanat ve eğitim çalışmalarında bulunabilmek için *Knar* isimli bir musiki cemiyeti kurmuşlardır¹⁰⁸.

Cemaatine her yönüyle katkı yapmaya çalışan Ağaton Efendi sosyoekonomik meselelere de duyarlılık göstermiş, 27 Kasım 1860'da kurulan Ermeni Yardımsever Cemiyeti'nde başkan olarak hizmet etmiştir. Cemaat içinde toplumsal dayanışmanın geliştirilmesine önem veren Genç Ermenilerin öncülüğünde kurulan cemiyetle sosyoekonomik açıdan sıkıntı çeken toplum üyelerine maddi ve manevi destek sağlanmaya çalışılmıştır¹⁰⁹. Ağaton Efendi hayata veda edene kadar cemiyet başkanlığı görevini sürdürmüştür¹¹⁰. Öte yandan Ağaton Efendi'nin, 1831'de yeniden yapılan Hasköy Surp İshepanos Kilisesi'ne ait vakfın da bir müddet başkanlığını yaptığı ifade ediliyor¹¹¹.

Hem Amira Cezayirliyan'ın desteği, hem de yeni açılan Ziraat Mektebi'ndeki görevi münasebetiyle kısa sürede kendini cemaat içinde tanıtan Ağaton Efendi 1855 yılında yenilenen Yüksek Sivil Meclis'e üye seçilmiştir. 20 üyeli mecliste birkaç Osmanlı bürokratu ile tüccar ve meslek sahibi Ermeniler bulunmaktaydı¹¹². Sivil eğitim, millet mülkleri ve adalet konularıyla ilgilenen meclis ilk dönemlerinde tutucuların kontrolündeydi. Ancak zamanla onların sayıları azalmış ve mecliste reform yanlıların sayısı artmıştır. Mecliste etkin hale gelen Genç Ermenilerin beklentisi, cemaatin kendi nizamnamesini bir an evvel oluşturmak idi. Nizamname konusu 30 Haziran 1855'te meclisin

¹⁰⁶ Yarman 2010, s.291- 296; Dalyan 2011, s.41; İstanbul'dan başlayarak Anadolu'nun çeşitli merkezlerinde Ermeni okulları açılmıştır, bkz. Şahin 2008, s.163.

¹⁰⁷ Seropyan 2008, s.86; Çuhacıyan, doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir (1836-1840). Kevork Çuhacıyan'ın oğludur. Opera, operet bestelemiş, piyano ve musiki hocalığı yapmış bir sanat adamıdır. Ülke içinde ve dışında birçok sanatsal faaliyeti olmuş, 1898'de yaşama veda etmiştir. Yeranyan ise 1827'de doğmuş, H. Limonciyan'dan musiki dersleri almıştır. Dergi ve cemiyet faaliyetlerinin başladığı 1862 yılında hayata veda etmiştir, bkz. Pamukciyan 2003, s.173-181, 380.

¹⁰⁸ Seropyan 2008, s.86; Pamukciyan 2003, s.125, 380.

¹⁰⁹ Kurulan cemiyet için 21 maddelik bir beyanname hazırlanmış ve Mühendisyan Matbaası'nda basılarak yayınlanmıştır, bkz. Tuğlacı 2004, II, s.153 ve 175.

¹¹⁰ Pamukciyan 2003, s.11.

¹¹¹ Seropyan 2008, s.86.

¹¹² Artinian 2004, s.92; Sonyel 2009, s.41.

gündemine getirilerek bir komisyon oluşturuldu¹¹³. Ağaton Efendi de yer aldığı komisyon, birkaç ay süren yoğun çalışmaların ardından nizamname taslağını meclise sundu. Muhafazakâr bir tutum içinde olan Ruhani meclisten ve Amiralardan itirazlar oldu. Bu arada 1856 Islahat Fermanı'nın ilanı ile nizamname çalışmalarını olumlu yönde neticelendirme ihtimali arttı. Ancak Patrik Hagopos'un istifası ile Yüksek Sivil Meclis ile Ruhani Meclis arasında tansiyon yükseldi. Daha sonra Babiâli'nin aracılığıyla durum normale döndü.

Gelenekçilerin yenilikçi fikirlere karşı mevcut durumu koruma refleksine ve ihtiyatlı tutumlarına rağmen yinelenen çalışmalardan sonra taslak cemaat adına 1857'de padişaha sunuldu. Ancak taslak, cemaat içindeki uyuşmazlıklar nedeniyle reddedildi. Bu konuda kararlı olan Genç Ermeniler önce 1858'de Sivil Meclisi yenileyip ardından yeni bir komisyon seçerek tekrar çalışmalara başladılar. Ağaton Efendi bu komisyona da üye seçildi¹¹⁴. İkinci Nizamname Komisyonu çalışmalarını bitirerek 1859 yılı sonunda taslağı Genel Meclis'e sundu. Meclis, taslağı 1857 versiyonu ile karşılaştırmak üzere 13 kişilik bir İnceleme Komisyonu kurdu¹¹⁵. Çalışmalardan sonra Genel Meclis'e sunulan taslak 20 Mayıs 1860'da oy birliği ile kabul edildi¹¹⁶.

Şubat 1862'de Babiâli, çoğu önceki komisyon çalışmalarında yer almış kişiler arasından yeni bir komisyon teşkil ederek nizamnamenin tekrar incelenmesini istedi. Ağaton Efendi'nin de yer aldığı bu inceleme komisyonunun yanı sıra Genel Meclis'te bir ikinci komisyon oluşturuldu¹¹⁷. İki komisyon birlikte çalışarak ve bazı değişikliklerle gözden geçirilmiş taslağı tekrar Babiâli'ye sunarak çalışmalarını tamamladı. Gecikmeyle de olsa Babiâli 17 Mart 1863'te nizamnameye onay verdi¹¹⁸. Ardından Genel Meclis'te padişahın onayı duyurularak ilk Ermeni Nizamnamesi yürürlüğe kondu. Bu karar cemaat içinde yenilikçilerin daha da etkin bir hale geldiğinin delili oldu. İmparatorluk açısından bakıldığında, bu gelişme toplumsal bütünlüğün korunmasına hizmet edebilecek önemli bir adımdı.

---

¹¹³ Başpiskopos Hovhannes Yetesyan, Krikor Odyan, Haçadur Bardizbanyan, Garabed Ütücüyan, Harut Dadyan ve Sahak Abroyan gibi Ermeni cemaatinin önde gelen simaları komisyona üye seçilmişti, bkz. Artinian 2004, s.93.

¹¹⁴ Komisyonunda Tokat Piskoposu Hagop, Harutyun Dadyan, Sahak Abro, Krikor Margosyan, Krikor Odyan gibi Ermeni cemaatinden 24 kişi yer almaktaydı, bkz. Artinian 2004, s.97, dipnot b.

¹¹⁵ Artinian 2004, s.98.

¹¹⁶ Bebiroğlu 2003, s.75.

¹¹⁷ Babiâli'nin oluşturduğu inceleme komisyonunda İzmit Piskoposu İsdepanos Mağakyan, Kevork Yeremyan, Hovhannes Dadyan ve Hagop Noradunkyan gibi kişilerle beraber 12 üye bulunmaktaydı, bkz. Artinian 2004, s.97, dipnot a; Bebiroğlu 2003, s.81.

¹¹⁸ Artinian 2004, s.104; Uras 1987, s.159-171; Nizamname doksan dokuz maddeden oluşmaktadır, bkz. Akın 2009, s.172.

Sonuç

Krikor Ağaton Efendi imparatorlukta yenilik hareketlerinin hız kazandığı ve cemaatlerin dış etkilere daha fazla açık bir hale gelmesiyle geleneksel toplum dokusunun parçalanmaya başladığı bir dönemde yetişmiş bürokratlardandır. Yaklaşık yarım asırlık yaşamında gayrimüslim toplumları daha yakından ilgilendiren Tanzimat ve Islahat Fermanı'nın ilanı gibi imparatorluğun geleceğine etki eden birçok yeniliğe şahitlik etmiş ve imparatorluğun bütünlüğünü koruma prensibi çerçevesinde, cemaate yön vermeye çalışan bürokrat, tüccar, din adamı ve sair kişilerle birlikte cemaatinin reformlardan istifade edebilmesi için çaba sarf etmiştir. Cemaati ile devlet arasındaki ilişkilerin devinim ve yeniden tanımlanmasında cemaatinin önde gelen şahsiyetleri ile birlikte çeşitli roller üstlenmiştir. Ağaton Efendi, bilhassa kendi cemaatine yönelik kültürel, toplumsal ve hukuksal çalışmalara iştirak ederek, cemaatin çehresinin değişiminde ve dışa açılımında katkıları olmuştur. Bu durum bir bakıma Osmanlıcılık düşüncesinin tezahürüdür.

Ağaton Efendi, yurtdışında aldığı eğitim ve yaptığı ilmi çalışmalarla tarımda kullanılan yöntemlerin güncellenmesine ve ilmin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Tipik bir Tanzimat bürokratu ve Osmanlı vatandaşı görüntüsü çizen Ağaton Efendi görev yaptığı kurumlarda önemli hizmetlerde bulunarak bazı ilkleri de gerçekleştirmiştir. İlk kurulan Ziraat Mektebi'nde tercümanlık ve hocalık yapmıştır. İmparatorluğun düzenlendiği ilk milli serginin tertip komisyonunda yer almış, devleti milletlerarası sergilerde başarıyla temsil ederek, organizasyon becerisi hususundaki marifetini de ortaya koymuştur. Bugünkü Sayıştay'ın temelini teşkil eden Divan-ı Muhasebat kurumunun ilk memurlarından biri olmuş ve kâğıt paranın tedavülünden kaldırılış operasyonunun da önemli işler yaparak, takdir görmüştür. Devleti telgraf ve posta hizmetleri hususunda milletlerarası arenada yürütülen toplantılarda temsil ederek, hem ülke içindeki ulaşım ve haberleşme sisteminin daha düzenli ve istikrarlı olmasında hem de imparatorluğun milletlerarası sisteme entegrasyonunda katkısı olmuştur. Ayrıca Sultan Abdülaziz döneminde Ağaton Efendi'nin Nafia Nazırlığına tayini, üst düzey bürokraside Osmanlıcılık düşüncesini yansıtan önemli bir örnektir. Zira bu istihdam ile ilk kez gayrimüslimler arasından bir kişi nazırlığa kadar yükselmiş ve devlet yönetimince toplumsal eşitliğin teminine yönelik olarak iç ve dış kamuoyuna bir mesaj verilmiştir.

KAYNAKLAR

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

1. Defterler

Dahiliye Sicili Ahval Umumiyesi Defterleri (DH.SAİDd): 26/169

*Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d.):*617, 13806

*Maliyeden Müdevver Defterler: (MAD.d):*10572

2. Perakende Evrak

Dâhiliye Nezareti İradeleri (İ.DH.): 12413, 14837, 30450, 30866, 33421, 33424, 34192, 37982, 38293, 33434, 33499, 33583

*Dahiliye Muamelat (DH.TMIK.M.):*131/35

Dâhiliye Nezareti Muhasebe Kalemi (DH. EUM. MH.): 20/49

Hariciye Nezareti İradeleri (İ.HR.): 916, 921, 1725, 1728, 7098, 8518, 8625, 10752, 12284, 12368, 12678, 12998

Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi (HR. MKT.): 208/30, 215/35, 223/78, 224/86, 230/36, 234/22, 234/72, 237/100, 244/71, 263/99, 292/14,

Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3.): 139/3

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO): 289/46, 469/32, 500/58, 549/3

Hatt-ı Hümayunlar(HAT): 50

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.): 51/106

Meclis-i Mahsus İradeleri (İ.MMS.): 452, 540, 1044, 24/639-3

Meclis-i Vâlâ İradeleri(İ.MVL.): 6092, 6226,8701, 25195

Sadaret Amedi Kalemi Belgeleri (A.AMD.): 27/37, 31/97, 33/70

Sadaret Kalemi Divanı (beylikçi) Kalemi Belgeleri(A.DVN.): 78/69

Sadaret Mektubî Kalemi Belgeleri(A.MKT.): 64/35, 148/51

Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Yazışmaları Belgeleri(A.MKT.MVL.): 38/40

Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâir Yazışmalarına Dair Belgeler (A.MKT.NZD.): 25/74, 262/14, 391/46

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT. MHM.): 246/99, 247/90, 269/10, 269/32, 311/98, 335/18, 348/100, 543/74

B. Süreli Yayınlar

1.Salnameler

Salname-i Devlet-i Aliyye 1277 ve 1280.

2.Gazeteler

Ceride- Havadis, nr. 304, 3 Za 1262/ 23 Ekim 1846.

Ceride-i Havadis, nr. 501, 24 Za 1266 /1 Ekim 1850.

Ceride-i Havadis, nr. 608, 20 L 1279/ 10 Nisan 1863.

- Ceride-i Havadis*, nr. 609, 25 L 1279/ 15 Nisan 1863.
Ceride-i Havadis, nr. 897, 14 M 1285 /7 Mayıs 1868.
Ceride-i Havadis, nr. 1085, 29 N 1278/ 30 Mart 1862.
Ceride-i Havadis, nr. 1099, 9 M 1279/ 6 Temmuz 1862.
Ceride-i Havadis, nr. 1570, 03 N 1287/ 27 Kasım 1870.
Takvim-i Vekayi, nr. 318, 6 S 1277/ 14 Ocak 1847.
Takvim-i Vekayi, nr. 652, 17 M 1279/ 14 Temmuz 1862.
Tercumân- ı Ahval, nr. 217, 13 L 1279/ 3 Nisan 1863.
Tercuman- ı Ahval, nr.321, 23 L 1279/ 13 Nisan 1863.
Tercuman- ı Ahval, nr. 323, 27 L 1279/ 17 Nisan 1863.

C. Kaynak ve İnceleme Eserleri

- Ahmed Lütü Efendi *Vaka'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi*, IX, X, XI, XII, yay. Haz. Münir Aktepe, TTK Basımevi, Ankara 1989
- Açba 1995 Sait Açba, *Osmanlı Devletinin Dış Borçlanması (1854-1914)*, Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyonkarahisar
- Akçura 2009 Gökhan Akçura, *Türkiye Sergicilik ve Fuarçılık Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Akgündüz 1993 Ahmed Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Sayıştay Tarihi*, Yayınları, Ankara
- Akın 2009 Fehmi Akın, "1863 Tarihli Ermeni Nizamname-i Millet Ermeniyân Bağlamında Osmanlı Devletinin Ermenilere Yönelik Tutumu", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, II, yay. haz. M. Metin Hülagu, Ş. Batmaz, G. Alan, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, s.167-203.
- Aksu 2008 Ayşe Aksu, "İngiltere- Amerika- Osmanlı Hattında Lancaster Öğretim Sistemi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, VI/ 16, İstanbul, s. 29-67.
- Akyıldız 1993 Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Akyıldız 2003 Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu (Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Artinian 2004 Vartan Artinian, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839- 1863*, çev. Zülal Kılıç, Aras Yayıncılık, İstanbul.
- Barton 2010 James L. Barton, *Türkiye'de Gündoğumu*, çev. Zekeriya Başkal, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Bebiroğlu 2003 Murat Bebiroğlu, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyete Ermeni Nizamnameleri*, Ohan Matbaacılık, İstanbul.
- Blaisdell 1979 Donald C. Blaisdell, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi: Osmanlı Duyun-u Umumiye İdaresi'nin Anlamı*,

Bir Tanzimat Bürokratının Portresi: Krikor Ağaton Efendi (1823- 1868)

- Kuruluşu ve Faaliyeti*, çev. Ali İhsan Dalgıç, Doğu Batı Yayınları, İstanbul.
- Çark 1953 Yervant G. Çark, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, Yeni Matbaa, İstanbul.
- Dadyan 2011 Saro Dadyan, *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi*, Everest Yayınları, İstanbul.
- Dalyan 2011 Murat Gökhan Dalyan, *XIX. Yüzyılda Gelenekten Batı Kültürüne Geçişte Ermeni Yaşamı*, Öncü Kitap, Ankara.
- Davison,2003 Roderic H. Davison, “Osmanlı İmparatorluğuna Elektrikli Telgrafın Girişi”, (çev. Durdu Mehmet Burak), *OTAM*, 14, s.347- 386.
- Demir 2005 Tanju Demir, “Salih Zeki ve Ecnebi Postahaneleri'nin Kaldırılması Konusundaki Görüşleri”, *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, VII/1, s.169-185.
- Ebuzziya Tevfik 2006 *Yeni Osmanlılar*, gün. trk. uygu. Şemsettin Kutlu, Pegasus Yayınları, İstanbul
- Eldem 1997 Edhem Eldem, *135 Yıllık Bir Hazine: Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihten İzler*, Osmanlı Bankası Yayınları, İstanbul.
- Ergin 1940 Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Osman Bey Matbaası, İstanbul.
- Erol 1970 Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kâğıt Para*, TTK, Ankara.
- Germaner 1991 Semra Germaner, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçları”, *Tarih ve Toplum*, 95, s.33- 40.
- Güran 1992 Tevfik Güran, “Zirai Politika ve Ziraatta Gelişmeler 1839-1876”, *150. Yılında Tanzimat*, Yay. Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK, Ankara, s.219- 233.
- Hayta 2002 Necdet Hayta, *Tasvir-i Efkâr Gazetesi 1862-1869*, TTK, Ankara.
- Kaya 2007 Alp Yücel Kaya, “İon Ionescu De La Brad: XIX Yüzyıl Ortasında Osmanlı Tarım Ekonomisi ve Politik Ekonomi”, *Kebikeç*, 23, s.95-110.
- Kış 2011 Salih Kış, “Divan-ı Muhasebat'ın Bürokratik Yapısı Çerçevesinde Başkanın Seçimi ve Yetkileri”, *Dış Denetim Dergisi*, 3, s.186- 191.
- Kieser 2010 Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış- Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, 3. Baskı İstanbul.
- Kodaman 1994 Bayram Kodaman, “Mustafa Reşid Paşa'nın Paris Sefirlikleri Esnasında Takip Ettiği Genel Politikası”, *Mustafa Reşid Paşa*

- ve Dönemi Semineri- Bildiriler Ankara 13-14 Mart 1985,TTK, 2. Baskı, Ankara, s.71- 75.
- Kuneralp 1999 Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İsis Yayıncılık, İstanbul.
- Küçük 2009 Mehmet Alparslan Küçük, *Türkiye Protestan Ermenileri*, Berikan Yayınları, Ankara
- Mardin 2004 Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- Nazır 2009 Bayram Nazır, “Dersaadet Ticaret Odası ve Uluslararası Sergiler”, *History Studies*, I/1, s.179-196.
- Nişanyan 2008 Sevan Nişanyan, “Patates”, *Taraf Gazetesi*, www.taraf.com.tr, 01.12.
- Önsoy 1983 Rifat Önsoy, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Katıldığı İlk Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umumi-i Osmanî (1863 İstanbul Sergisi)”, *Belleten* 185, s.195- 235.
- Önsoy 2001 Rifat Önsoy, “Tanzimat’ta Üretimi Çağdaştırma Çabaları: Ziraat ve Orman Mektepleri”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi İstanbul 12-15 Nisan 1999 Tebliğler*, TTK Basımevi, İstanbul, s.481- 487
- Pakalın 1943 Mehmet Zeki Pakalın, *Safvet Paşa*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul.
- Pakalın 1972 Mehmed Zeki Pakalın, *Tanzimat Maliye Nazırları*, II, Kanaat Kitabevi, İstanbul
- Pakalın 2009 Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, XVII, yay. haz. Şakir Batmaz- Gülbadi Alan, TTK, Ankara.
- Pamukciyan 1958 Kevork Pamukciyan, “Ağaton”, *İstanbul Ansiklopedisi*, I, İstanbul, s.251-252.
- Pamukciyan 2003 Kevork Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler*, yay. haz. Osman Köker, Aras Yayınları, İstanbul
- Satıcı 1991 Erdoğan Satıcı, “1851 Londra Milletlerarası Sergisinden Sultanahmet Ergisine”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, IX./ 54 Ankara s. 37-40
- Seropyan 2008 Vağarşag Seropyan, “Krikor Ağaton”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I, YKY, 2. Baskı, İstanbul, s.85-86.
- Shaw ve Shaw 2010 Stanford J. Shaw - Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, çev. Mehmet Harmancı, 3. Baskı, E Yayınları, İstanbul
- Somel 2011 Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı Ermenilerinde Kültür Modernleşmesi, Cemaat Okulları ve Abdülhamid Rejimi”, *İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri*,

Bir Tanzimat Bürokratının Portresi: Krikor Ağaton Efendi (1823- 1868)

- Sonyel 2009 *Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları 23-25 Eylül 2005*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.1-15.
- Süleyman Sudi 1982 Salahi R. Sonyel, *Osmanlı Ermenileri*, çev. Ayden Birerdinç, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul.
- Şahin 2008 *Usul-i Meskukat-ı Osmaniye ve Ecnebiye*, çev. Cevriye ve İbrahim Artuk, Endurun Kitabevi, İstanbul.
- Tanrıkut 1984 Gürsoy Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler- Sivastlı Mihitar ve Mihitaristlers*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Tekeli ve İlkin 1999 Asaf Tanrıkut, *Türkiye Posta ve Telgraf Telefon Tarihi ve Teşkilat ve Mevzuat*, Efem Matbaacılık, Ankara.
- Timur 1984 İlhan Tekeli - Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK, 2. Baskı, Ankara.
- Tuğlacı 2004 Taner Timur, “Sultan Abdülaziz’in Avrupa Seyahati-II, *Tarih ve Toplum*, II/12, İletişim Yayınevi, İstanbul, s.16- 25.
- Turan 2009 Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca Batı Ermenileri*, I -II, Pars Yayın ve Tic Ltd. İstanbul.
- TZTBB 1938 Fikret Turan, *Seyahatname-i Londra*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- Uras 1987 *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, Birinci Köy ve Kalkınma Kongresi Yayını, İstanbul
- Varlık 1985 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul
- Yarman 2001 M. Bülent Varlık, “Bir Yarı-Sömürge Olma Simgesi: Yabancı Posta Örgütleri”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, VI, İletişim Yayınları, İstanbul, s.1653- 1656.
- Yazıcı 1990 Arsen Yarman, *Palu-Harpuz 1878 Çarşancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler*, I, Derlem Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım 2008 Nesimi Yazıcı, “Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı”, *150. Yıldönümünde Tanzimat Ekonomisi Sempozyumu 5-6 Haziran 1989*, İstanbul, s.333- 377
- Mehmet Ali Yıldırım, “Osmanlı'da İlk Çağdaş Zirai Kurum: Ziraat Mektebi”, *OTAM*, 28, s.223- 240.

Mahmut Akpınar

Fotoğraf 1: Krikor Ağaton Efendi